

مراحل امر به معروف و نهی از منکر و آثار تربیتی آن در جامعه

فرزانه رضایی (نویسنده مسئول)*

راضیه ناطقی**

چکیده

امر به معروف و نهی از منکر دو واجب الهی و از فروع دین ما هستند. «امر به معروف» دعوت کردن کسی که عمل واجبی را ترک کرده به انجام آن و «نهی از منکر» تلاش برای جلوگیری از انجام کار حرام توسط فرد گناهکار است. از نظر فقهی، امر به معروف و نهی از منکر واجب است و اجرای این فریضه به گونه صحیح، رهاوردهای دنیوی و اخروی زیادی در سطح فردی و اجتماعی به همراه دارد و جامعه را در مسیر رستگاری پیش خواهد برد. چنین ویژگی‌ای است که این دو فریضه نورانی را بر سایر فرائض امتیازی بزرگ بخشیده است و لازم است مومنین برای احیای این دو فریضه به پا خیزند و به مرحله اجرا درآورند. مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای و با هدف بررسی مراحل امر به معروف و نهی از منکر و تأثیرات تربیتی آن در جامعه نگاشته شده است. بنابراین در کنار بیان مراحل این دو فریضه (قلبی، زبانی و عملی)، تأثیرات (دنیوی و اخروی) آن ارایه شده است. این فریضه، به عنوان مهم ترین و ارزنده ترین پدیده اجتماعی، آثار و برکات تربیتی اجتماعی و فردی بسیاری دارد که برخی از آنها عبارتند از: اجرای احکام و فرائض الهی، تحقق عدالت اجتماعی، تثبیت حکومت اسلامی، تحکیم امنیت اجتماعی و تحقق اخلاقی الهی در جامعه.

کلید واژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، تربیت، جامعه، امنیت، عدالت اجتماعی.

* دانش‌پژوه کارشناسی فقه و معارف اسلامی جامعه المصطفی علیه السلام العالمیه نمایندگی خراسان/

farzanarezayee121@gmail.com

** دانش‌پژوه دکتری فقه و معارف اسلامی (گرایش کلام) جامعه المصطفی علیه السلام العالمیه نمایندگی خراسان/

Raziye_Nateghi@miu.ac.ir

مقدمه

از دیدگاه اسلام هر مکلفی در برابر خطا و نسبت به اصلاح دیگران مسؤولیت دارد. اسلام علاوه بر رفتارهای فردی، به رفتارهای جمعی نیز توجه دارد، این دین همواره به فراخواندن دیگران به خوبی‌ها و بازداشتن از بدی‌ها تأکید کرده است؛ ازین رو امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه اسلام، نفی بی‌طرفی در مناسبات اجتماعی و اهتمام به حیات جامعه انسانی و سرنوشت آن به شمار می‌رود. امر به معروف و نهی از منکر یکی از مهم‌ترین مباحثی است که همه فرق و مذاهب بدان اهتمام داشته‌اند. آن‌ها در متون و منابع علمی در پی استنباط حکم عقلی و شرعی، شرایط و کیفیت اجرای آن پرداخته‌اند؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت فقه امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه فرق اسلامی، فقه مأثور است.

امر به معروف و نهی از منکر، ریشه در فطرت، قرآن، سنت نبوی و عقل و اندیشه بشری دارد. در مکتب اسلام، سالم‌سازی محیط از طریق امر به معروف (امر و فراهم آوردن تسهیلات برای رفتارهای تکاملی) و نهی از منکر (نهی و کنترل رفتارهای سقوط دهنده) به عنوان یک امر واجب و عبادتی در ردیف نماز و روزه و سایر عبادات مطرح گردیده و آن را به عنوان روش پیامبران و افراد صالح معرفی کرده‌اند. (حرعاملی، ۱۴۰۴: ۱۱/۳۹۴)

نقش هر فرد در تعیین سرنوشت جامعه و تعهدی که باید در پذیرش مسؤولیت‌های اجتماعی داشته باشد ایجاب می‌کند که او ناظر و مراقب همه اموری باشد که پیرامون وی اتفاق می‌افتد و نسبت به منکرات بی‌تفاوت نباشد.

این نظارت و کنترل مردمی در اسلام به عنوان امر به معروف و نهی از منکر مطرح شده تا از فروع دین و واجبات عبادی و از مهم‌ترین مبانی سیاسی دین اسلام به شمار می‌رود. هدف این تحقیق بررسی مراحل امر به معروف و نهی از منکر و آثار تربیت آن در جامعه می‌باشد و به روش توصیفی - تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای نگاشته شده است. این پژوهش در پی پاسخ

به این سؤال است: مراحل امر به معروف و نهی از منکر چیست و آثار تربیتی آن در جامعه کدام است؟ ذیلاً بدین مهم می‌پردازیم.

۱. مفهوم شناسی

۱.۱. امر

امر دارای دو معنای رایج در قرآن و روایات می‌باشد:

۱. امر به معنای کار و چیز، که جمع آن امور می‌باشد و از آن هیچ فعل و صفتی مشتق نمی‌گردد. مانند: «وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل عمران: ۲۹) و آیه «وَالِلّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ» (بقره: ۲۱۰) که این معنا از محل بحث ما خارج است.

۲. امر به معنای مطالبه و برانگیختن به چیزی که جمع آن اوامر است و از آن فعل (مثل أَمَرَ - يَأْمُرُ) و وصف (مانند أَمِر - مَأْمُور) مشتق می‌شود و در عنوان امر به معروف و نهی از منکر همین مطلب و خواستن مورد نظر است، خواه یا لفظ امر بیاید مانند «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» (اعراف: ۲۹) یا به صیغه امر باشد مانند «أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ» (لقمان: ۱۷)

بنابراین منظور از امر یعنی طلب و خواستن چیزی خواه با اظهار قلبی باشد یا زبان و گفتار یا عمل و رفتار.

۲.۱. معروف

«معروف» از ریشه معرفت و عرفان به معنای لغوی شناخته شده و در اصطلاح رایج و کاربردی یعنی هر چیزی که شرع، یا عقل یا عرف متشرعه آن را پسندیده و ممدوح و نیکو بدانند، پس دایره معروف گسترده است و همه آنچه را قرآن روایات و عقل سلیم به آن دستور

داده و آن را مطالبه کرده‌اند دربرمی‌گیرد. چنانچه همه مواردی که در این منابع حق، خیر، ممدوح، عمل صالح، طیب، نیکو و... معرفی شده‌اند مصداق معروف هستند. (مطهری، ۱۳۹۲: ۷۷/۲)

به عبارت دیگر معروف از نظر اسلام همان چیزی است که مردم آن را «معروف» بدانند، البته مردمی که از راه فطرت دور نشده و از حد نظام خلقت دور نشده باشند، چرا که اسلام، شریعت خود را براساس فطرت و خلقت بنا کرده است. بدین ترتیب معروف و منکر از نظر اسلام تمامی هدف‌های مثبت و منفی اسلامی را در بر می‌گیرد. (خان‌بابایی، ۱۳۹۸: ۱۸)

۱.۳. نهی

«نهی» نقطه مقابل امر، به معنای طلب ترک و اجتناب و بازداشتن از چیزی یا کاری می‌باشد خواه این مطالبه با قول و لفظ باشد یا با عمل و رفتار باشد و یا خواه با لفظ نهی باشد یا با صیغه نهی و امثال آن باشد که در قرآن هردو مورد آمده است. مانند:

«إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ». (عنکبوت: ۴۵)

«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا یَسْخَرُوا قَوْمًا مِنْ قَوْمٍ... وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَکُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ...». (حجرات: ۱۱)

۱.۴. منکر

واژه «منکر» در لغت به معنای انکار مقابل معرفت و شناخت است. (فراهیدی، ۱۴۱۰: ۵/۳۵۵) در اصطلاح به سه معنا آمده است:

۱. امری که به آن شناخت یا باوری وجود ندارد؛
۲. امری قبیح به معنای عام که مکروهات را نیز شامل می‌شود؛
۳. امری قبیح که قبح آن خاص و تام است و تنها محرمات را شامل می‌شود؛ (صدر، ۱۴۲۰: ۴۱۴/۲)

در بحث حاضر منکر به معنای دوم است و به امر قبیح اطلاق می‌شود؛ که قبح آن تام باشد یا ناقص. البته براساس برخی از دیدگاه‌ها، نهی از منکر فقط شامل نهی از محرمات می‌شود و به مکروهات نظری ندارد. در بحث مفهومی، مهم اینست که برای منکر واژه عامی اختیار شود تا دو دیدگاه را پوشش دهد. (اعرافی، ۱۳۹۳: ۲۹)

امر به معروف و نهی از منکر جزء بالاترین و شریف‌ترین فرائض اسلام است که سایر فرائض به وسیله آن دو اقامه می‌شود و وجوب آن دو از ضروریات دین است و منکر آن اگر توجه داشته باشد که انکارش چه لوازمی دارد و به لوازم آن ملتزم باشد ازکافران است و در کتاب عزیز و اخبار شریفه با بیانهائی مختلف مسلمین رابه اقامه آن دو ترغیب و تحریض نموده از آن جمله در قرآن کریم خدای تعالی می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ (آل عمران: ۱۰۴)

باید از شما جماعتی باشند که به سوی خیر دعوت نموده امر به معروف و نهی از منکر کنند و رستگاران همین جماعت‌اند.

و نیز فرموده‌اند: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»؛ (آل عمران: ۱۱۰) و شما بهترین امتی هستید که از بین بشر و برای بشر بیرون شدید چون امر به معروف و نهی از منکر نموده و به خدا ایمان دارید. « و همینطور آیات دیگر.

۱.۵. تربیت

تربیت یعنی شکوفا کردن و به ظهور رساندن استعدادها. تربیت فراتر از انتقال علم است و به معنای فراهم کردن امکان شکوفایی استعدادها و از قوه به فعل رسیدن استعدادهاست. تعریف خاص دیگری از تربیت براساس مبانی دینی است. در این تعریف تربیت به این معنا نیست که تنها استعدادها بروز کند و به فعلیت برسد بلکه به این معناست که استعدادها در مسیر و جهت درست نیز به کار بیفتند. (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۸: ۶۳)

۲. اهمیت و نقش تربیتی امر به معروف و نهی از منکر

درهم تنیدگی تعلیم و تربیت و حیات انسان موجب شده است که رویکرد انسان به مقوله ی امر به معروف و نهی از منکر، به مثابه سازوکاری خیرخواهانه و کم هزینه در دفع شر و عمل به خیر، واجد بایستگی دوچندان باشد. اسلام مکتبی تربیتی است که هر چه در آن آمده، به نوعی با تزکیه و تربیت انسان ارتباط دارد و آیه‌ها و احادیث زیادی به این مطلب اشاره دارد (صالحی زاده و محمدی، ۱۳۹۴: ۳)

قرآن کریم امر به معروف و نهی از منکر را مهم ترین مؤلفه‌های سرمایه ی اجتماعی یعنی اعتماد، مشارکت، اتحاد، حمایت و امنیت اجتماعی، در سه اصل قرآنی مدنظر، نمود و جلوه‌ای خاص داشته و ضمن رفع کاستی‌ها و نقایص سرمایه ی اجتماعی غرب، به تقویت و بالندگی آن پرداخته و راهکارهای ارزشمندی به این منظور ارائه گردیده است (پروزر و دیگران، ۱۳۹۶: ۷۶)

اهمیت امر به معروف و نهی از منکر به خوبی از قرآن کریم استفاده می‌شود و در این باره می‌توان به آیات فراوانی استناد کرد، برای مثال در آیه ۱۱۴ آل عمران، این دو واجب در کنار اسمان به خدا و آخرت و پذیرش اسلام تمجید میکند، از آنان به دلیل امر به معروف و نهی از منکر نیز ستایش می‌نماید و خیلی روشن است که بیان امر به معروف و نهی از منکر در کنار ایمان، نشان از اهمیت این دو واجب می‌باشد: «يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...».

گاهی در این آیات، امر به معروف و نهی از منکر بیش از برپاداشتن نماز و پرداخت زکات ذکر شده و توجه و اهتمام به این واجبات، از ویژگی مردان و زنان با ایمان شمرده شده است: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ...» (توبه: ۷۱) و مردان و زنان با ایمان دوستان یکدیگرند، که به

کارهای پسندیده وامی دارند و از کارهای ناپسند باز می دارند و نماز را برپا می کنند و زکات می دهند.... (خراسانی، پرسمان قرآنی امر به معروف و نهی از منکر: ۴۱)

۳. حکم فقهی امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر از واجبات و فرایض بسیار مهم و بزرگ اسلامی به شمار می روند، و افرادی که این فریضه بزرگ الهی را ترک می کنند یا در برابر آن بی تفاوت اند گناهکار خواهند بود و کیفری سخت و سنگین در انتظار آن هاست.

امر به معروف و نهی از منکر نه تنها به اتفاق فقهای اسلام واجب است، بلکه اصل وجوب آن جزو ضروریات دین مبین اسلام به شمار می رود. محدوده امر به معروف و نهی از منکر منحصر به صنف و قشر خاصی از مردم نیست و تمام اقشار و اصناف واجد شرایط را دربر می گیرد؛ حتی بر زن و فرزند واجب است که هنگام مشاهده ترک معروف یا انجام حرام توسط پدر و مادر یا شوهر، امر به معروف و نهی از منکر در صورت تحقق شرایط آن مبادرت کند. هرگاه موضوع و شرایط امر به معروف و نهی از منکر محقق باشد، تکلیف شرعی و وظیفه واجب اجتماعی و انسانی همه مکلفین است، و حالت های مختلف مکلف مانند مجرد یا متأهل بودن در آن تأثیر ندارد و به صرف اینکه مکلف مجرد است تکلیف از او ساقط نمی شود. (همان)

علما در باب اینکه آیا امر به معروف و نهی از منکر، وجوب فوری دارد یا وجوب تأخیری، زیاد بحث نکرده اند، ولی به نظر می رسد وجوب آن فوری باشد چرا که غالباً اگر بین فعل فاعل یا ترک تارک از یک سو و امر و نهی آمر و ناهی، از سوی دیگر فاصله بیفتد، امر و نهی چندان تأثیر نکند، مگر اینکه مصلحتی ایجاب کند که انسان امر و نهی خود را به تأخیر بیندازد؛ به عنوان مثال اگر ببینیم تذکر در جمع، موجب عناد طرف می شود، می توان آن را به تأخیر انداخت و بعداً در خلوت متذکر شد و همچنین ممکن است در برخی موارد، یک نفر به تنهایی نتواند، فوراً امر و نهی کند و یا امر و نهی او به تنهایی اثر نداشته باشد و لازم باشد

که عده‌ای را حاضر کند تا همگی دفعتاً وی را امر و نهی کنند که در این صورت نیز مصلحت ایجاب می‌کند فوری اقدام نشود؛ چرا که روح امر به معروف و نهی از منکر، تأثیر در مخاطب و به فعلیت رساندن معروف‌ها و قلع و قمع منکرات است و به هر صورتی که این هدف تأمین شود، باید عمل کرد؛ چه فوری و چه با تأخیر. (عباس‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۲۶)

۴. مراحل امر به معروف و نهی از منکر

مسئله دیگری که باید به آن توجه داشت، مراتب امر به معروف و نهی از منکر است، زیرا غرض از امر به معروف و نهی از منکر انجام واجبات و ترک محرمات است و این غرض را به سه شکل کلی می‌توان محقق کرد که هریک، مرتبه‌ای از مراتب امر به معروف و نهی از منکر به شمار می‌رود و هرکدام از این مراتب کلی، خود می‌تواند مشتمل بر مراحل باشد. مراتب و مراحل امر به معروف و نهی از منکر به ترتیب از مرحله ساده و ابتدایی تا مراتب شدید ادامه می‌یابد و در هر مرحله‌ای که غرض و نتیجه حاصل گردد جایی برای مرحله بعدی باقی نخواهد ماند.

۴. ۱. مرحله اظهار قلبی

اولین مرتبه از مراتب امر به معروف و نهی از منکر از طریق رفتار است. منظور از مرحله اظهار قلبی این است که ما نسبت به کارهای زشت یا شایسته، از نظر حالت درونی و احساس قلبی، بی تفاوت نباشیم، مثلاً از کارهای خوبی همچون عبادت، ایثار، عدل، تقوا، صداقت، نوع دوستی، تواضع خوشحال شویم و این صفات و دارندگان آن‌ها را دوست بداریم و برعکس از اموری مانند گناه، دروغ، تقلب، نیرنگ، مردم آزاری، بی‌نمازی، بدحجابی، بی‌تفاوتی، حسد، بخل و بی‌ادبی ناراحت شویم و دارندگان این ویژگی‌ها را دوست نداشته باشیم. (ستاد امر به معروف و نهی از منکر استان خراسان رضوی، ۱۳۹۶:

مقام معظم رهبری می‌فرماید:

منظور از امر و نهی قلبی، اظهار رضایت یا کراهت قلبی است؛ یعنی مکلف باید رضایت قلبی خود را نسبت به معروف و تنفر و انزجار درونی خود را نسبت به منکر آشکار سازد و این راه فردی که معروفی را ترک میکند یا منکری را بجا می‌آورد را با انجام معروف و ترک منکر وادار سازد.

این نشانه سلامت قلب است. اگر مسلمانی متوجه عمل خلاف دیگری شد باید نسبت به او به گونه‌ای رفتار کند که دست از عمل خود بردارد. مثلاً با روی برگرداندن یا درهم کشیدن چهره، روی گردانی خود را به او برساند تا به راه درست بازگردد، زیرا چه بسا افرادی به همین اندازه که تحت فشار روحی قرار گیرند و ببینند مردم به آن‌ها روی خوش نشان نمی‌دهند متنبه شوند و به راه صواب بازگردند، یعنی آمر یا ناهی کاری کند که ناراحتی قلبی خود را از انجام منکر یا ترک معروف آشکار کند تا بلکه آن شخص به خود آید و از خطای خود صرف نظر کند. (حرعاملی، ۱۴۰۴: ۴۷۶)

البته باید متذکر شد که اظهار تنفر قلبی از گناه، که مرحله نخست از مراحل سه گانه است، واجب کفایی است، اما تنفر قلبی از گناه در هر حال بر همه واجب عینی است و اگر شخصی به این اندازه هم نسبت به انحراف و گناه در جامعه بی‌تفاوت باشد در حدیث از او به مرده بین زندگان معرفی شده است.

از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود:

خداوند متعال دو ملک را به سوی شهری فرستاد تا آن شهر را زیر و رو کنند. وقتی به آن شهر رسیدند. مردی را در حال دعا و تضرع دیدند یکی از آن دو به دیگری گفت: آیا این شخص دعا کننده را نمی‌بینی؟ جواب داد: دیدم، لیکن دستور پروردگارم را اجرا می‌کنم. او گفت نه من کاری انجام نمی‌دهم تا به پروردگارم عرضه کنم. پس برگشت و عرضه داشت: در آن شهر بنده‌ات را در حال عبادت و

مناجات دیدم. خداوند فرمود: آنچه را امر کرده‌ام انجام ده، زیرا این مرد هرگز به خاطر من چهره اش رنگ غضب به خود نگرفته است. (کاشانی، ۱۴۱۴: ۲/ ۱۰۴)

۴.۲. مرتبه امر و نهی گفتاری (لسانی)

مرتبه دوم از مراتب امر به معروف و نهی از منکر، تذکر زبانی است؛ یعنی با زبان و گفتار، طرفدار و تبلیغ کننده خوبی‌ها و خوبان باشیم و نسبت به بدی‌ها و گناهکاران و تخلفات و منکرات، اعتراض کنیم. گفتن مؤثر است و اساس دعوت پیامبر اسلام ﷺ هم بر تبلیغ استوار بود. در این مرحله اگر همه احساس مسئولیت کنند و افراد جامعه با تذکرهايشان عرصه را بر خلافکاران تنگ کنند، قطعاً در جلوگیری از فساد و گناه، اثر خوبی خواهد داشت. این مرحله از نهی از منکر نه خرج دارد و نه مشکلات قضایی. تنها گفتن و رد شدن. به فرموده مقام معظم رهبری: «خدای متعال در زبان این اثر را قرار داده است. در امر و نهی این اثر را قرار داده است، ما چرا این حکمت الهی را درک نمی‌کنیم و حاضر نیستیم از این ابزار الهی استفاده کنیم؟» و این برای کسی است که مرتبه اول در او تأثیر نمی‌کند.

امام خمینی رحمته الله علیه می‌فرماید:

اگر امر یا ناهی بداند که از مرحله اول امر به معروف و نهی از منکر نتیجه نمی‌گیرد، واجب است از مرحله دوم (امر و نهی گفتاری) استفاده کند.

ایشان برای ایجاد حکومت اسلامی امر به معروف می‌کنند و می‌فرماید:

من وظیفه خودم می‌دانم که تذکر به شما بدهم و تا آن اندازه که صدای من می‌رسد فریاد کنم، تا آن اندازه که قلم من می‌رسد بنویسم و منتشر کنم.

حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای در اهمیت این مرحله می‌فرماید:

در جامعه اسلامی، تکلیف عامه مردم، امر به معروف و نهی از منکر با لسان است. البته نقش مهم‌تر را هم همین زبان دارد. چیزی که جامعه را اصلاح می‌کند، همین نهی از منکر زبانی است. شما به غیر از زبان، هیچ تکلیف دیگری ندارید، نهی از منکر برای مردم فقط زبانی است، البته برای حکومت این طور نیست. اگر مردم به آدم بدکار، خلافکار، کسی که اشاعه فحشا می‌کند قبح گناه را از بین ببرد بگویند و ده، صد یا هزار نفر و به طور کلی افکار عمومی جامعه روی وجود او سنگینی کند. این برای او، شکننده‌ترین چیزهاست.

ایشان خطاب به جوانان دانشجوی و دانش‌آموز می‌فرماید:

جوانان در محیط خودشان امر به معروف و نهی از منکر کنند، چرا این واجب امر به معروف، امر به کارهای خوب در جامعه اسلامی هنوز اقامه نشده است، نگویند به من چه، او هم نمی‌تواند بگوید به توجه؛ اگر هم گفت شما اعتنا نکنید بعضی خیال می‌کنند تا منکری دیده باشد باید با مشت به سراغش بروند؛ نه ما سلاحی داریم که از مشت کارگتر است آن چیست؟! سلاح زبان، زبان از مشت خیلی کارگتر و نافذتر و مؤثرتر است. تذکر زبانی نیز مرحله‌ای دارد، گاهی با نصیحت گاهی هم با تندی. البته گاهی ممکن است تذکر زبانی در بعضی افراد و یا مواردی مفیدتر باشد که در این صورت، روشن است که بر مرتبه قبل مقدم و بر آن برتری دارد.

البته باید توجه داشت که این مرحله نیز مرحله‌ای دارد، همچنان که امام خامنه‌ای می‌فرماید:

امر و نهی لسانی درجاتی دارد که تا با پایین‌ترین درجه و آرام‌ترین لحن می‌توان به مقصود رسید نباید اقدام به درجه بالاتر کرد. این درجات بر حسب شدت و ضعف و بر حسب انواعی که دارند بسیارند، برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: شادکردن، تذکر

دادن، موعظه کردن، پند و اندرز دادن، مصالح و مفاسد و سود و زیان‌ها را برشمردن، بحث و مناظره کردن، استدلالی سخن گفتن، با غلظت و درشتی حرف زدن، با تهدید صحبت کردن.

ایشان می‌فرماید:

من همین امر به معروف و نهی از منکر زبانی را ولو به شکل یکی از معجزات خیلی راحت و آرام بدون هیچ خشونت و دعوایی واقعاً یکی از معجزات اسلام می‌دانم، مثلاً یک نفر کار خلافی می‌کند می‌گویند آقا شما این کار را نباید می‌کردی. این مطلب را بگو و برو. می‌گوید او برمی‌گردد و دو تا فحش به من هم می‌دهد. خیلی خوب حالا دو تا فحش هم به شما بدهد برای خاطر امر خدا تحمل کنید. (پرسش و پاسخ با مسئولان نشریات دانشجویی)

۳.۴. مرتبه استفاده از قدرت (یدی)

مرتبه سوم از مراتب امر به معروف و نهی از منکر، مرتبه اعمال قدرت است.

امام خمینی علیه السلام می‌فرماید:

اگر معلوم شد، که طرف، آدم سمجی است و از مرحله اول و دوم نمیشود نتیجه گرفت. بایستی از مرحله سوم شروع کرد و با اعمال قدرت وارد شد، منتهی این مرتبه سوم به عهده حکومت اسامی است. (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۴۷۹)

امام خامنه‌ای می‌فرماید: «امر به معروف یک مرحله گفتن و یک مرحله عمل دارد، مرحله عمل یعنی اقدام با دست و بازو. این مرحله امروز به عهده حکومت است».

استاد شهید مطهری در رابطه با اقدام عملی می‌فرماید:

گاهی طرف در حالی است که نه اعراض و هجران ما تأثیری بر او می‌گذارد، و نه می‌توانیم با منطق و بیان و تشریح مطلب او را از منکر بازداریم، بلکه باید وارد عمل شویم. وارد عمل

شدن مختلف است. معنای وارد عمل شدن تنها زور گفتن نیست. کتک زدن و مجروح کردن نیست. البته نمی‌گوییم در هیچ جا تنبیه عملی نشود، بلکه مواردی هم هست که جای تنبیه عملی است. اسلام دینی است که طرفدار «حد» طرفدار «تعزیر» است، یعنی دینی است که معتقد است مراحل و مراتبی می‌رسد که مجرم را جز تنبیه عملی چیز دیگری بیدار نمی‌کند و از کار زشت باز نمی‌دارد، اما انسان نباید اشتباه کند و خیال کند که همه موارد سخت‌گیری و خشونت است. (اسماعیل نژاد، ۱۳۸۷: ۹۴)

اگر در نهی از منکر از مقدار لازم تعدی کند و این تعدی منجر به آن شود که ضرری بر گناهکار برسد، ناهی از منکر ضامن است و در تعدی خود مرتکب حرام شده است. البته سخن از این مرتبه سوم و اینکه تحت چه شرایطی و با چه اجازه‌ای نوبت به این مرحله می‌رسد نیاز به بحث بیشتری دارد، ولی قدر مسلم این است که این مرتبه باید با اجازه حاکم شرع و محاکم قضایی باشد و به تنهایی نمی‌توان وارد این مرتبه شد.

۵. آثار تربیتی امر به معروف و نهی از منکر

فریضه الهی امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک کنش دینی-اجتماعی و همچنین به عنوان نوعی احساس مسئولیت‌پذیری در پیوندهای گروهی، نقش مهمی را ایفا می‌کند. تحقق سلامت و سعادت و رشد هر جامعه‌ی، منوط به توجه و اهتمام به نظارت همگانی از سوی اعضای جامعه است (پیروزفر و دیگران، ۱۳۹۶: ۷۷)

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک امر اجتماعی، در موارد گوناگون جنبه ارشادی دارد و از این جهت نیز یک روش تربیتی کارآمد و اساسی است، زیرا انسان طبیعتاً ارشاد را بهتر از دستور دادن تحمل می‌کند. درواقع مسئله روشن‌تر مطرح می‌شود، جوانب امر مورد مطالعه قرار می‌گیرد، آثار و نتایج کار پیش‌بینی می‌شود، دو طرف تجربیات خود را مطرح می‌کنند و فرد تحت ارشاد، خود متوجه بدی یا خوبی عمل می‌شود و به کاری اقدام یا از انجام کاری خودداری می‌کند. (شریعت‌مداری، ۱۳۸۰: ۱۹۹)

آثار تربیتی اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر بیش از آنست که بتوان آن را در یک جا جمع کرد و متذکر شد، اما چند اثر آن را اشاره می‌کنیم:

۵. ۱. سعادت دنیا و آخرت و اجرای احکام و فرایض الهی

امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

ان الامر بالمعروف و النهی عن المنکر سبیل الانبیاء، و منهاج الصلحاء، فریضه عظیمه بها تقام الفرائض، و تأمن المذاهب، و تحل المكاسب، و ترد المظالم، و تعمر الارض، و ينصف من الاعداء و يستقیم الامر.

امر به معروف و نهی از منکر راه روشن پیامبران و شیوه صالحان است و فریضه بزرگی است که دیگر فرایض به واسطه آن برپا می‌شود، راه‌ها امن می‌گردد، درآمدها حلال می‌شود، حقوق پایمال شده به صاحبانش برمی‌گردد، زمین آباد می‌شود و بدون ظلم حق از دشمنان گرفته می‌شود و کارها سامان می‌پذیرد. (کلینی، ۱۴۰۴: ۵/۵۶)

۵. ۲. تحقق عدالت اجتماعی

امام حسین علیه السلام فرمودند:

انّ الامر بالمعروف و النهی عن المنکر دعاء الی الاسلام مع رد المظالم و مخالفة الظالم. قسمه الفیء و الغنائم و اخذ الصدقات من مواضعها و وضعها فی حقها.

امر به معروف و نهی از منکر آن است که کافران را به اسلام دعوت کنی، حقوق ستمدیدگان را بازستانی، با ستمگر به مخالفت برخیزی، غنیمت‌ها و بیت‌المال را عادلانه بین اهلس تقسیم کنی، زکات را از آنجا که باید بگیری و در آنجا که باید استفاده کنی. (حرانی، ۱۳۶۳: ۲۷۰)

۵.۳. شکست جبهه نفاق

امام علی علیه السلام فرمودند: «من نهی عن المنکر ارغم انوف الفاسقین»؛ کسی که نهی از منکر کند بینی فاسقان و گنهکاران را به خاک مالیده است و آن‌ها را خوار و خفیف گردانده است. این دو عبارت نیز یکی دیگر از برکات فریضه امر به معروف و نهی از منکر بالاختصاص دومی را نشان می‌دهند و بر اساس آن دشمنان اعم از منافق، کافر و یا فاسق ناکام مانده و انسان ناهی از منکر از مکر و حيله منافقان در امان خواهد بود. (غررالحکم: ۲/۵۲۱)

۵.۴. جلوگیری از انحراف دستگاه‌های حکومتی

نظام اجتماع از طریق امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند عملکرد مسئولین را تحت کنترل خود قرار داده و از انحراف حاکمیت و دستگاه‌های حکومتی جلوگیری نماید. با اجرای این فریضه الهی است که مردم بر عملکرد دولت نظارتی مستمر خواهند داشت و کارهای که یکی از مسؤولان و مأموران دولتی را زیر ذره بین خواهند برد و با اظهار نظر خویش از راه‌های ممکن، آنان را بر پیاده کردن صحیح قوانین وادار خواهند ساخت و از کم کاری، کارشکنی، نقض قانون، خیانت و وطن فروشی احتمالی آنان جلوگیری خواهند کرد. (مرکز تحقیقات اسلامی سپاه، ۱۳۷۶: ۱۰۹)

در این مورد نیز حضرت امام باقر علیه السلام می‌فرمایند: «به وسیله امر به معروف و نهی از منکر امر حکومت مستقیم میگردد. با اجرای این فریضه، حکومت اصلاح شده و قوام می‌یابد».

مقام معظم رهبری نیز در اهمیت امر به معروف و نهی از منکر می‌فرمایند:

جامعه اسلامی با امر به معروف و نهی از منکر زنده میماند، قوام حکومت اسلامی به امر به معروف و نهی از منکر است. بقای حاکمیت اختیار (فرهیختگان) به این است که در جامعه، امر به معروف و نهی از منکر زنده باشد. (روزنامه جمهوری

اسلامی، ۱۳۷۱/۵/۸)

۵. تحقق اخلاق الهی در جامعه

یکی از آثار و برکات این فریضه الهی تحقق و گسترش اخلاق الهی در جامعه بشری است. لذا امیرالمومنین علیه السلام فرمودند: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ، لَخُلُقَانٍ مِنَ خُلُقِ اللَّهِ»؛ و نیز همه ما مأموریم به اینکه به اخلاق الهی متخلق گردیم.

چنانچه این فریضه الهی ترک شود مشکلات بسیاری برای جوامع انسانی پدید می‌آید؛ «فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمْ يَلْعَنِ الْقَرْنَ الْمَاضِيَ [الْقُرُونُ الْمَاضِيَةَ] بَيْنَ أَيْدِيكُمْ إِلَّا لِيَتَرَكِهِمُ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَلَعَنَ اللَّهُ السُّفَهَاءَ لِرُكُوبِ الْمَعَاصِي وَ الْحُلَمَاءَ لِيَتْرَكَ التَّنَاهِي...» (نهج البلاغه: خطبه ۱۹۲) زیرا خدای سبحان مردم روزگاران گذشته را از رحمت خود دور نساخت، مگر برای ترک امر به معروف و نهی از منکر، پس خدا بی‌خردان را برای نافرمانی و خردمندان را برای ترک بازداشتن دیگران از گناه لعنت کرد (شمس و همکاران، ۱۳۹۷)

همچنین امیرالمؤمنین علیه السلام آفات مهم ترک این فریضه بزرگ الهی را چنین برمی‌شمارند: موجب سلطه بدان می‌شود؛ (نامه ۴۷/۷) سقوط و انحطاط اجتماعی را به همراه دارد؛ (خطبه ۱۲۹/۸) باعث نفی هویت و حیات انسانی می‌گردد. (حکمت ۳۷۴ و ۴۷۵)

نتیجه:

امر به معروف و نهی از منکر دو واجب الهی و از فروع دین ما هستند. این دو فریضه الهی جزء بالاترین و شریف‌ترین فرایض اسلام است که سایر فرایض به وسیله آن دو اقامه می‌شود و وجوب آن دو از ضروریات دین است.

قرآن کریم امر به معروف و نهی از منکر را مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد، مشارکت، اتحاد، حمایت و امنیت اجتماعی می‌داند. در سه اصل قرآنی مدنظر،

نمود و جلوه‌ای خاص داشته و ضمن رفع کاستی‌ها و نقایص سرمایه اجتماعی غرب، به تقویت و بالندگی آن پرداخته و راهکارهای ارزشمندی به این منظور ارائه گردیده است.

امر به معروف و نهی از منکر دارای سه مرحله می‌باشد که اولین مرتبه آن امر به معروف و نهی از منکر از طریق رفتار است. یعنی که ما نسبت به کارهای زشت یا شایسته، از نظر حالت درونی و احساس قلبی، بی تفاوت نباشیم، مرتبه دوم از مراتب امر به معروف و نهی از منکر، تذکر زبانی است؛ یعنی با زبان و گفتار، طرفدار و تبلیغ کننده خوبی‌ها و خوبان باشیم و نسبت به بدی‌ها و گناهکاران و تخلفات و منکرات، اعتراض کنیم. مرتبه سوم آن مرتبه اعمال قدرت است، که اگر دو مرحله اول تأثیری نداشت می‌توانیم از قدرت دست و عمل استفاده کنیم.

آثار تربیتی اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر بیش از آن است که بتوان آن را در یک‌جا جمع کرد و متذکر شد؛ با این همه، برخی آثار تربیتی آن عبارت‌اند از: سعادت دنیا و آخرت و اجرای احکام و فرایض الهی، تحقق عدالت اجتماعی، شکست جبهه نفاق، تحقق مصلحت عمومی جامعه و طرد ناهالان و تحقق اخلاق الهی در جامعه.

منابع:

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابراهیم زاده، عیسی (۱۳۸۸)، فلسفه تربیت، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
۲. اعرافی، علیرضا (۱۳۹۳)، فقه امر به معروف و نهی از منکر، قم: اشراق و عرفان.
۳. پیروزفر، سهیلا و همکاران (۱۳۹۶)، «بررسی نقش و تأثیر امر به معروف و نهی از منکر در تقویت سرمایه اجتماعی»، اسلام و علوم اجتماعی، دوره ۸، ش ۱۷.

۴. خان بابایی نوا، مهدی (۱۳۹۸)، امر به معروف و نهی از منکر، تهران: بی‌نا.
۵. خراسانی، علی (۱۳۹۲)، پرسمان قرآنی امر به معروف و نهی از منکر، ناشر: بوستان قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
۶. ستاد امر به معروف و نهی از منکر استان خراسان رضوی (۱۳۹۶)، آموزش امر به معروف و نهی از منکر، مشهد: ستاد امر به معروف و نهی از منکر استان.
۷. شریعتمداری، علی (۱۳۸۰)، تعلیم و تربیت اسلامی، تهران: امیرکبیر.
۸. شمس، حسین و همکاران (۱۳۹۷)، کارکرد تربیتی امر به معروف و نهی از منکر در سیره پیامبر ﷺ، تهران، بی‌نا.
۹. صالحی‌زاده، محمد اسماعیل و محمدی، روح‌الله (۱۳۹۴)، «آسیب‌شناسی تربیت دینی جوانان در مسایل عبادی از دیدگاه آیات و روایات»، آموزه‌های تربیتی در قرآن و احادیث، ش ۱.
۱۰. صدر، سید محمد (۱۴۲۰)، ماوراء الفقه، بیروت: دارالأنواء.
۱۱. عاملی، سید محسن امین (بی‌تا)، اعیان الشیعه، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
۱۲. عباس‌زاده، عباس (۱۳۹۲)، امر به معروف و نهی از منکر در اسلام و نقش زبان در عمل به آن، تهران: انتشارات شاکر.
۱۳. فراهیدی، احمد بن خلیل (۱۴۱۰)، کتاب العین، قم: نشر هجرت.
۱۴. کاشانی، مولی محسن (۱۴۱۴)، المحججه البیضاء، بیروت: مؤسسه الاعلمی، بیروت.
۱۵. مرکز تحقیقات اسلامی سپاه (۱۳۷۶)، امر به معروف و نهی از منکر، قم: نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
۱۶. مطهری، مرتضی (۱۳۹۲)، حماسه حسینی، ج ۲، تهران: صدرا.
۱۷. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۹)، تحریر الوسیله، ج ۳، تهران: انتشارات اسلامی.
۱۸. ابن شعبه حرانی، حسن (۱۳۶۳)، تحف العقول، قم: انتشارات آل علی علیهما السلام.